

Redaksjonelt

Katastrofekultur

I skrivende stund herjer ebolaepidemien i Vest-Afrika, mens tyfonen Vongfong nettopp har truffet den japanske kysten. For få dager siden omkom 300 mennesker, og 100 000 mennesker ble fordrevet fra hjemmene sine da et kraftig jordskjelv rammet Yunnan-provinsen, sørvest i Kina.

Jorden er rett og slett et farlig sted å oppholde seg. Hver dag blir jorden rammet av omkring 1 400 store eller små jordskjelv. Det er nye vulkanutbrudd et eller annet sted på kloden hver eneste uke. Omkring 40 tropiske orkaner, tyfoner eller sykloner feier gjennom klodens tropiske områder hvert år, mens antall oversvømmelser og leire- og jordskred er så mange at det så å si er umulig å telle dem.

Fattigdom og overbefolkning gjør store deler av verdens befolkning ekstra utsatt for epidemier og naturens lunefulle krefter. Her i Norge er vi nokså forskånet. Riktignok kan høststormer og orkaner forårsake store materielle skader, og hvert år gjør vårflokker at mennesker blir husløse. Men hus blir bygd opp igjen og veier og anlegg blir satt i stand. Det er sjelden slike hendelser har dødelig utfall. De færreste av oss har opplevd en altomfattende, totalødeleggende katastrofe. Likevel omgir vi oss med katastrofer. For om vi er forskånet for de virkelige katastrofene, er vi likevel ikke forskånet fra vår tids katastrofekultur. Globaliseringsprosessene, medieteknologien og underholdningsindustrien har gjort oss til et katastrofekonsument. Gjennom nyhetssendinger, aviser og sosiale medier kan vi på direkten følge hvordan katastrofene rammer

hensynsløst helt andre steder på kloden. Som om det ikke var nok med de faktiske naturkatastrofene, så øser underholdningsindustrien ut stadig nye fiktive katastrofer og dommedagsscenarier.

Katastrofene skremmer oss og fascinerer oss. Og de er for lengst blitt en handelsvare. I New Orleans blir det solgt både drinker og tabascosaus oppkalt etter orkanen Katrina. Det er ikke noe nytt at lokale entreprenører forsøker å tjene penger på den menneskelige fascinasjonen for katastrofene. Da jordskjelvet la San Fransisco i ruiner i 1906, ble det produsert en stor mengde postkort med den raserte byen og en ukontrollert bybrann som motiver. Slike katastrofepostkort finnes det også flere norske eksempler på. Den 7. april 1934 raste fjellveggen ned i Tafjorden, og forårsaket en flodbølge som feide inn over land og tok 40 menneskeliv. En lokal amatør fotograf dokumenterte skadene, og laget postkort av bildene. Her er et av dem:

Nasjonalbiblioteket, NB blds 06975.



Det var forskningsbibliotekar ved Nasjonalbiblioteket, Harald Østgaard Lund, som gjorde meg oppmerksom på de norske flom- og katastrofepostkortene. Lund har etter hvert fått god oversikt over hva som er blitt produsert av slike postkort, og i samarbeid med ham har jeg valgt ut noen eksempler til å illustrere dette nummeret av Tidsskrift for kulturforskning. Omslaget er prydet av et prospektkort med tittelen ”Skal det være noe mer før vi stenger?”. Kortet er fra Trysil under den såkalte Lilleofsen i 1995, og er produsert av den lokale fotografen William Keiseraas. Legg merke til plakaten på butikkvinduet. Ordene er skrevet av fotografen selv, og viser hvordan det er mulig å leke med situasjonen.

I tillegg til dette postkortet er to postkort fra en oversvømmelse av Mjøsa i 1927 brukt som illustrasjoner til Yngve Nilsens artikkel ”Da vesle Agnar ble ekstrem – Norsk meteorologi fra stormvarsel til ekstremværvarsel”.

Kulturvitenskapelig katastrofeforskning

Katastrofer truer ikke bare sosiale og økonomiske strukturer. De er også kulturelle grensehendelser. De setter verden på prøve kulturelt, religiøst og kosmologisk. Etter en katastrofe kan verden virke grunnleggende meningsløs. I forsøket på å gripe ødeleggelserne blir naturkatastrofer imidlertid tolket og tillagt mening. I meningsdannelsen knyttes katastrofer fra ulike deler av verden og av ulik art sammen og belyser hverandre. Dagens globale klimautfordringer legger til rette for slik samstilling. Samtidig hviler slike sammenvevinger på noen former for historisk og estetisk funderte tolkningsskjemaer. Katastrofer har åpenbart viktige kulturelle dimensjoner, likevel har kulturfagene vært lite synlige i den tverrfaglige katastrofeforskningen. I alle fall inntil ganske nylig.

Katastrofeforskning begynte i sin tid som en underdisiplin av sosiologien. De siste par tiårene har det vokst til et tverrfaglig felt som også favner disipliner som geografi, psykologi og delvis også sosialantropologi. Forskningsfeltet har i første rekke interessert seg for institusjonelle, økonomiske og politiske praksiser, og favner både studier av forebyggende tiltak og gjenoppbygging av samfunn etter katastrofen. I denne forskningen er fokuset forflyttet fra naturkreftene til den sosiale sårbarheten som gjør det mulig at naturens farer kan utvikle seg til totalødeleggende katastrofer. Den tverrfaglige katastrofeforskningen har uten tvil vært viktig for å kunne forbedre både forebyggende arbeid og hjelpearbeid. Samtidig er en forutsetning for at slikt arbeid i det hele tatt skal settes i gang at naturkatastrofer tolkes og settes inn i meningssystemer.

Slik sett bør kulturforskningen kunne ha mye å bidra med i den tverrvitenskapelige katastrofeforskningen. De siste fire-fem årene har da også kulturforskere begynt å interessere seg for naturkatastrofer. Katastrofer er stadig oftere tema for kulturfaglige konferanser og det blir publisert en god del tidsskriftartikler om temaet. For tre år siden tok derfor Isak Winkel Holm, Københavns universitet, Anders Ekström, Uppsala universitet og jeg initiativ til det nordiske nettverket ”Katastrofekulturer”. Målet med nettverket var å samordne noe av den kulturvitenskapelige katastrofeforskningen i Skandinavia, for deretter å etablere kontakt med øvrig internasjonal forskning. Nettverket ble støttet av Norges forskningsråds program SAMKUL, og vi fikk dermed anledning til å arrangere to workshops. I 2013 avholdt nettverket også den internasjonale konferansen ”Cultures of disasters”, på Universitetet i Oslo. Dette nummeret av Tidsskrift for kulturforskning springer ut av arbeidet til nettverket.

Alle artiklene i dette nummeret berører forholdet mellom den uregjerlige naturen og menneskets ønske om å kontrollere den. Anders Ekström og Henrik Svensen har skrevet artikkelen "Naturkatastrofer i menneskets tidsalder: Mot en tverrfaglig forståelse av antropocen-begrepet". De argumenterer for at de menneskeskapte endringene i jordens geologi er såpass grunnleggende at de endrer forholdet mellom naturprosesser og kulturelle prosesser. Natur og kultur er filtret sammen på måter som gjør det nødvendig med et langt tettere samarbeid mellom menneskevitenskapene og naturvitenskapene. Det gjelder i særlig grad forståelsen av klimarelaterte naturkatastrofer. Ekström og Svensson diskuterer hvorvidt det nokså nylig introduserte epokebegrepet antropocen kan bidra til en slik tverrfaglig kunnskapsproduksjon.

Yngve Nilsens artikkel "Da vesle Agnar ble ekstrem – Norsk meteorologi fra stormvarsel til ekstremvårvarsel" sveiper over værvarselets norske historie gjennom 150 år. Her undersøker Nilsen etableringen av ekstremvårvarslingen på 1990-tallet ved å speile den i hvordan den nasjonale stormvarslingen vokste frem i siste halvdel av 1800-tallet. Han viser hvordan begge deler kom til på statlig initiativ, og ble drevet fram av nye former for risikotenkning. Han argumenterer videre for at begge disse hendelsene må betraktes som ledd i en prosess som individualiserer det enkelte

I sin artikkel "Naturen slår tilbake! Om animismen i samtidens katastrofeimagination" viser Gregers Andersen hvordan et tolkningsmønster, eller det han kaller en forestillingsform, om en aktivt og moralsk handlende natur ikke bare hører den førmoderne verden til. I en senmoderne virkelighet kommer en slik forestilling til uttrykk i såpass ulike felt som populærkultur og filosof. Andersen argumenterer for at forestillingen om en aktivt dømmende og straffende natur inngår i et repertoar av forestillingsformer som blir tatt i bruk for å forstå den globale oppvarmingens konsekvenser.

I tillegg til disse tre artiklene inneholder nummeret en artikkel utenfor temaet. I artikkelen "Finns det på nettet? Nätpublicering som kulturarvsproduktion" diskuterer Fredrik Skott noen av de utfordringene som tradisjonsarkivene står overfor når de skal digitalisere sitt eldre materiale. Skott argumenterer for at arkivene ikke bare formidler et materiale når de publiserer kilder på nettet. Gjennom nettpubliseringen skriver de også historie og bidrar dermed til å skape kulturarv. Det stiller arkivene overfor særlige etiske og minnepolitiske utfordringer.

God lesning!
Kyrre Kverndokk
Temaredaktør